

Vlaanderen
is ondernemen

AGENTSCHAP
INNOVEREN &
ONDERNEMEN

Clusterpact Speerpuntcluster Energie 2017

Inleiding

De Vlaamse regering keurde op 4 maart 2016 het besluit goed waarin de steun geregeld wordt voor innovatieclusters in Vlaanderen. De doelstelling van het clusterbeleid bestaat in het ontsluiten van onbenut economisch potentieel en de realisatie van competitiviteitsverhogingen bij Vlaamse ondernemingen via een actieve en duurzame samenwerking tussen actoren.

Het competitiviteitsprogramma van de speerpuntcluster Flux 50 werd op 15 december 2016 positief beoordeeld. Voor de faciliterende rol van de clusterorganisatie werd door het Agentschap Innoveren en Ondernemen een steunovereenkomst voor 3 jaar opgemaakt ten bedrage van maximaal € 500.000/jaar (HBC.2016.0722). Deze steunovereenkomst wordt na tussentijdse evaluaties verlengd tot maximum 10 jaar.

In het besluit van de Vlaamse regering wordt eveneens aangegeven dat met de geselecteerde clusterorganisaties van de speerpuntclusters een clusterpact zal worden afgesloten. In het clusterpact worden de engagementen vastgelegd van alle partners, zowel ondernemingen, kennisinstellingen en de overheid ter **ondersteuning van de uitrol van het competitiviteitsprogramma van de speerpuntcluster**.

Het clusterpact wordt **jaarlijks geactualiseerd** op basis van het jaarplan van de cluster.

Het nakomen van de afspraken, en behalen van doelstellingen wordt gemonitord en jaarlijks geëvalueerd.

Artikel 1. Opsomming alle deelnemende partijen – vertegenwoordigers van de triple helix

1. Minister Bourgeois, Minister-president van de Vlaamse regering, handelend binnen zijn hoedanigheid en zijn bevoegdheden binnen de Vlaamse Regering;
2. Minister Muyters van Werk, Economie, Innovatie en Sport handelend binnen zijn hoedanigheid en zijn bevoegdheden binnen de Vlaamse Regering;
3. Minister Tommelein van Begroting, Financiën & Energie handelend binnen zijn hoedanigheid en zijn bevoegdheden binnen de Vlaamse Regering;
4. Dhr. Bernard De Potter, Administrateur Generaal bij het Agentschap Innoveren en Ondernemen.
5. Dhr. Luc Peeters, Administrateur Generaal bij het Vlaamse Energie Agentschap

hierna 'De Vlaamse overheid' genoemd

6. Flux 50, vertegenwoordigd door Frederik Loeckx in zijn functie van algemeen directeur en dhr. Jan Jaeken in zijn functie van voorzitter van de VZW Flux 50;

hierna "clusterorganisatie" genoemd en ook optredend als vertegenwoordiger van de ondernemingen, de kennisinstellingen en andere organisaties die lid zijn van de cluster.

Artikel 2. Tijdsduur en actualisering van het clusterpact

Het clusterpact wordt opgemaakt voor een periode van maximaal 10 jaar. Dit is de maximale periode dat de clusterorganisatie financiering kan bekomen als innovatiecluster (GBER art. 27). Indien de speerpuntclusterwerking vroegtijdig wordt stopgezet, komen ook de afspraken van dit clusterpact te vervallen.

Het clusterpact wordt minimaal **jaarlijks geactualiseerd** op basis van het jaarplan van de cluster. Bij de jaarlijkse actualisering van het clusterpact kunnen steeds nieuwe partijen toetreden, of bestaande partijen uittreden.

Artikel 3. Niet-afdwingbaarheid, inspanningsverbintenissen

Het clusterpact is een inspanningsverbintenis en geen resultaatsverbintenis tussen de deelnemende partijen.

De partijen komen overeen dat de afspraken niet in rechte afdwingbaar zijn.

De partijen engageren zich ertoe om, met wederzijds respect, gedurende de tijdsduur van het clusterpact, samen te werken aan de succesvolle uitvoering ervan.

De verwijzing in dit clusterpact naar projecten, waarvoor financiering van de Vlaamse overheid gevraagd zal worden, mag niet geïnterpreteerd worden als een engagement tot financiering (vb. Interreg en andere).

Artikel 4. Afspraken

1. Geoomerkte middelen ter ondersteuning van activiteiten uit het competitiviteitsprogramma

Er worden middelen uit het Hermesfonds geoomerkt (cfr. begrotingsopmaak 2018) voor de uitvoering van projecten, uitgezonderd de projecten passend in het reguliere steuninstrumentarium van Agentschap Innoveren en Ondernemen.

De kpi's direct gerelateerd aan de omvang van de geoomerkte middelen, zijn opgenomen in bijlage 1, waarbij de streefwaarden jaarlijks voor het einde van het voorafgaande werkingsjaar geactualiseerd worden in functie van de beschikbare geoomerkte middelen.

Projectportfolio voor het werkjaar 2018

Op moment van opmaak van het clusterpact voorziet de speerpuntcluster onderstaande projectvoorstellen in te dienen binnen het competitiviteitsprogramma. De opgegeven bedragen voor projectbudget en -subsidie zijn indicatief, alsook de opgegeven projecttypes. Om voor subsidie in aanmerking te kunnen komen, dienen de projecten te voldoen aan de vereisten van het financieringskanaal. Afhankelijk van het finale project zal dan ook telkens het meest geschikte ondersteuningskanaal gezocht worden (geoomerkte middelen, reguliere subsidieprogramma's van het Agentschap Innoveren en Ondernemen of derden).

Hefboomwerking : Hier tonen de triple helix partners elk aan hoe ze hun middelen aligneren met de door de cluster gedefinieerde thema's.

In 2018 zal de hefboomwerking verder gedefinieerd worden voor komende jaren in overleg met de clusterorganisatie, de clusterleden (via de clusterorganisatie) en het Agentschap Innoveren en Ondernemen, inclusief de wijze om deze hefboomwerking te meten en kwantitatief weer te geven. Een eerste aanzet voor de hefboomwerking is opgenomen in bijlage 2.

Met de gerealiseerde hefboomwerking op jaarbasis zal rekening gehouden worden bij de jaarlijkse bepaling van geoormerkte middelen. Voor de geoormerkte middelen wordt jaarlijks, vóór 15 november, een planning van projecten voorgelegd.

Er wordt het engagement genomen om jaarlijks, in 2018, 2019 en 2020 geoormerkte middelen te voorzien voor de gesteunde speerpuntclusters. Bij positieve evaluatie zullen ook voor de volgende periodes geoormerkte middelen toegekend worden, gezien de tijdshorizon 10 jaar bedraagt.

2. Hinderpalen voor realisatie economische meerwaarde

De clusterorganisatie zal in 2018 een procedure opstellen om de hinderpalen of knelpunten bij de uitvoering van het competitiviteitsplan, en dus de realisatie van de vooropgestelde economische meerwaarde, te identificeren. Bij jaarlijkse evaluatie van het clusterpact zullen deze hinderpalen of knelpunten, alsook mogelijke oplossingen besproken worden. In geval deze oplossingen concreet engagement vereisen van bedrijven, kennisinstellingen, overheid of andere actoren, kunnen wenselijke en realistische tussenkomsten bij de jaarlijkse actualisering opgenomen worden in het clusterpact. Bijzondere aandacht gaat hierbij naar tussenkomsten van de Vlaamse overheid.

Als de hinderpalen of knelpunten een relatie hebben met de transitieprioriteiten Energie, Industrie 4.0 Voeding en/of Circulaire Economie aspecten, zal in overleg met de transitie managers bekeken worden welke oplossingsgerichte actie kan opgenomen worden, binnen de middelen en het mandaat van de transities. Als voorbeeld kan bekeken worden in hoeverre het relevant en mogelijk is om instrumenten als regelluwe zones of experimenteerruimtes op te zetten. Het samenbrengen van de nodige expertise (o.a. binnen Vlaamse overheid en vanuit bestaande netwerken, aangevuld met nodige relevante externe expertise, al dan niet vanuit partners) kan daarbij worden opgenomen door de transitie managers.

Volgende hinderpalen werden reeds geïdentificeerd, waarrond in 2018 gewerkt zal worden:

1. Steunkader proeftuinprojecten/Living Labs

Zoals aangegeven in de aanvraag van de speerpuntcluster energie is er een vraag naar een steuninstrument in het kader van de verlening van het steuntraject, en meer bepaald met het oog op het realiseren van demonstratietrajecten en living labs door de leden van Flux50. Dit kanaal dient rekening te houden met de specifieke situatie waarin een combinatie van innovatie-, werkings- en investeringsmiddelen dient voorzien te worden. Tevens speelt binnen de energiesector de specifieke situatie dat vele realisaties een publieke private samenwerking vereisen, gezien de proeftuinen zich steeds in een ruimtelijke context afspeelen. De totstandkoming van dergelijk instrument is van cruciaal belang voor Flux om

- De bedrijven toe te staan de valley of death op een efficiënte manier te overbruggen
- Vlaanderen internationaal te positioneren als een Smart Energy Region

Deze verlenging van het steuntraject staat ook duidelijk ingeschreven in het Vlaams Regeerakkoord inzake innovatie alsook in de beleidsnota 2014-2019 rond Werk, Economie, Wetenschap en Innovatie (paragraaf 1.3.3, .

Flux50 pleit in deze voor een samengaan van investerings- en subsidie instrumenten volgens het principe van een geïntegreerd aanspreekpunt voor de (cluster van) ondernemer(s).

2. Wetgeving rond regelluwe zones

Op het Europese niveau werd in 2017 het Winter Package gelanceerd, waarmee Europa zijn visie en intenties toont op het gebied van energiebeleid. Eens het Europese niveau gepasseerd, dient dit pakket te worden omgezet in Belgische/Vlaamse regelgeving.

Binnen Flux50 behandelt een werkgroep specifiek het thema van regulering en de impact ervan op de valorisatie door de Vlaamse bedrijven. Hierbij worden verschillende aspecten behandeld; gaande van DC-regulering over de problematiek van directe lijnen tot de kwesties van gesloten en private distributienetwerken. Dit gebeurt in een triple helix constellatie waarbij ook de DSO's en de Vlaamse Overheid vertegenwoordigd is.

In de loop van 2018 zal deze werkgroep met gefundeerde voorstellen komen om binnen zekere geografische gebieden en voor een afgebakende tijdsperiode gebaseerd op de winter package een regelluwe zone in te stellen.

Idealiter is er midden 2018 dan ook een duidelijke visie vanuit de Vlaamse overheid over de definitie, aanvraagprocedure en behandeling van dergelijke regelluwe zones, conform de adviezen van de SERV

3. Nood aan regulerend kader rond directe lijnen met aandacht voor de kostenreflectiviteit

Het Vlaamse standpunt rond directe lijnen is zo dat de aanleg van een directe lijn voor elektriciteitsdistributie kan worden geweigerd als dit de rechten op openbare dienstverplichtingen en de bescherming van de afnemer schendt (MEDE 2017-001 van de VREG). Een **directe lijn** werd hierbij gedefinieerd als een elektriciteitslijn met een nominale spanning die gelijk is aan of minder is dan 70 kilovolt, die een productie-installatie met een afnemer verbindt (definitie bepaald in art. 1.1.3, 26° Energiedecreet).

Het verkrijgen van een toestemming tot het aanleggen van een directe lijn is evenwel schaars. Veel projecten met betrekking tot decentrale productie, bij aansluiting op het distributienet, worden hierdoor niet rendabel. Er wordt echter geoordeeld dat waar het bouwen van productie-installaties op basis van hernieuwbare energiebronnen of wkk-technologie (warmte-krachtkoppeling) wenselijk is, maar de drempel hiervoor te hoog is door een gebrek aan winstgevendheid, dit gebrek aan winstgevendheid veeleer gecompenseerd moet worden door steunmaatregelen, dan door de toelating tot aanleg van (site-overschrijdende) directe lijnen. De valorisatie van een aantal haalbaarheidsstudies wordt beïnvloedt door deze regelgeving en Flux50 bepleit dan ook het instellen van een kost reflectieve vergoeding voor het mogelijk maken van dergelijke korte en relatief risicoloze lijnen die toestaan de uptake van hernieuwbare energie drastisch te verhogen.

4. Vergunbaarheid en doorlooptijd van installaties voor productie hernieuwbare energie

De Vlaamse Regering keurde op 30 november 2016 het Witboek Beleidsplan Ruimte Vlaanderen goed. Dit witboek wijdt een volledig hoofdstuk (hoofdstuk 4) aan 'Ruimte voor Energie' met een subsectie (4.4) rond het verhogen van het aandeel van Hernieuwbare energie. Ook in de omzendbrief van 7 juli 2017 rond het ruimtelijk transformatiebeleid wordt speciale aandacht gelegd op kleinschalige projecten die onmiddellijk ruimtelijk aansluiten op het gebouwde gebied en die volledig inzetten op het gebruik van plaatselijk aanwezige hernieuwbare energiebronnen. Niettegenstaande

merken we dat een aantal nieuwe innovatieve technologieën zoals geconcentreerde zonne-energie moeilijk tot niet vergund geraken.

5. Aansluiting bij Mission Innovation

Tijdens de klimaatop in Parijs in november 2015 kondigden twintig vooraanstaande industrielanden Mission Innovation aan. Dat is een engagement om binnen de vijf jaar de publieke investeringen in energie-innovatie te verdubbelen. Deelname aan dit initiatief helpt tevens bedrijven, overheid en organisaties om de ambities inzake duurzame energie en energiebesparing te realiseren. De deelnemende landen werken eveneens samen met een privaat initiatief, Breakthrough Energy Coalition. Dit initiatief focust zich op de leden van Mission Innovation en investeert in bedrijven die werken aan klimaatinnovatie. Dat geeft extra kansen aan bedrijven en onderzoeksinstituten. Alle ons omliggende landen maken deel uit van Mission Innovation. Tijdens de commissie voor Economie, Werk, Sociale Economie, Innovatie en Wetenschapsbeleid van 20 oktober 2016 kwam Mission Innovation uitgebreid aan bod en kon op een uitgebreide politieke steun rekenen. Er werd overeengekomen een analyse en nulmeting op te starten om de juiste manier van onderschrijven van Mission Innovation te onderzoeken waarbij werd aangegeven dat een speerpuntcluster energie kan bijdragen tot een verdubbeling van de middelen voor energie-innovatie. Op basis van een raming gebaseerd op de cijfers van 2016 is een verdubbeling van het budget zeker realistisch. 2018 vormt een ideaal jaar om deze aansluiting te realiseren aangezien in de nulmeting van 2017 reeds een verhoging zichtbaar zal worden die op termijn enkel substantiëler zou moeten worden.

3. Front-office functie voor Agentschap Innoveren en Ondernemen

De speerpuntcluster is één van de belangrijke partners van het Agentschap. Om dit te benadrukken in de externe communicatie zal gebruik gemaakt worden van een “gecombineerd logo” dat in afstemming tussen de speerpuntcluster en communicatiedienst van het Agentschap ontwikkeld wordt. De richtlijnen voor gebruik van het logo worden beschreven in “communicatierichtlijnen_clusters” te vinden op <http://www.vlaio.be/artikel/nuttige-documenten>.

Het Agentschap zal ervoor zorgen dat de speerpuntcluster al de nodige informatie ter beschikking heeft over steunmaatregelen om deze informatie te kunnen delen met de ledenbedrijven.

Voor het aantrekken van projecten in Europese initiatieven (Horizon 2020, ERAnetten, Interreg, ...) werden volgende afspraken gemaakt tussen het Agentschap en de speerpuntcluster:

1. Via de inzet van de programma's van het Agentschap Innoveren en Ondernemen in diverse netwerken kunnen leden van de clusterorganisaties steun krijgen voor hun aandeel binnen grensoverschrijdende projecten. Dit omvat Eureka, Art 185 netwerken, ECSEL en ERA-NET initiatieven.

De clusterorganisatie zal zich in geval van voor de cluster relevante oproepen, inzetten om de clusterleden te stimuleren voor uitvoering van projecten met steunverlening via het Agentschap Innoveren en Ondernemen als volgt:

- *Engagement korte termijn: maximaal gebruik maken van de bestaande netwerken:*
  - Het Agentschap zal de clusterorganisatie op de hoogte stellen van de portfolio netwerken waaraan het deelneemt, inclusief het overzicht van de geplande oproepen.
  - De clusterorganisatie zal waar relevant gebruik maken van deze lopende netwerken om leden te stimuleren voor deelname aan internationale projecten.

- De clusterorganisatie zal de leden informeren over de mogelijkheden, met doorverwijzing naar de medewerkers van het Agentschap voor meer specifieke informatie.
- *Engagement lange termijn. Afstemmen van de portfolio in functie van de noden bij de cluster:*
  - De clusterorganisatie zal bij de leden peilen naar specifieke interesse voor onderwerpen waarbinnen internationale samenwerking gezocht wordt en het Agentschap hiervan op de hoogte stellen.
  - Het Agentschap zal de clusterorganisatie proactief op de hoogte stellen van nieuwe netwerken die bij de commissie overwogen worden, zodat de clusterorganisatie netwerken kan identificeren waaraan zij wensen mee te werken.
  - Het Agentschap zal op basis van de informatie verstrekt door de cluster zijn keuze voor toetreding aanpassen waar mogelijk om netwerken beschikbaar te maken die een toegevoegde waarde hebben voor de thema's van de cluster.
  - Als algemene beleidslijn stapt het Agentschap enkel in netwerken waarbinnen kan samengewerkt worden met een intermediaire organisatie. Een beslissing om in nieuwe netwerken te stappen in functie van de noden van een cluster gaat dan ook samen met een inzet van de clusterorganisatie zo'n rol op te nemen. Een betrokkenheid in een netwerk impliceert vooral rekruteren van projecten en actieve participatie in informatiedoorstroming naar de leden.

2. Via NCP kunnen clusterleden geïnformeerd en begeleid worden voor deelname aan de subsidieprogramma's van de Europese Commissie. De NCP-functie wordt waargenomen door een samenwerkingsverband tussen het Agentschap Innoveren en Ondernemen en het FWO.

De clusterorganisatie zal zich inzetten om de informatiedoorstroming naar de leden zo vlot mogelijk te laten verlopen en de leden stimuleren om gebruik te maken van de bestaande begeleiding om projecten in te dienen bij de voor de cluster relevante programma's van de Europese Commissie.

Na publicatie van de nieuwe werkprogramma's in 2018 zal het Agentschap en de clusterorganisatie een overleg organiseren om op basis van deze werkprogramma's verdere afspraken te maken over samenwerking, over bijv. informatiedoorstroming, gezamenlijk of afgestemde communicatie naar de clusterleden, doorverwijzen, ...

3. Het Agentschap Innoveren en Ondernemen biedt, via de deelname aan het Enterprise Europe Network, begeleiding aan voor bedrijven en clusterorganisaties voor tech transfer, samenwerking en andere.

De clusterorganisatie zal onderzoeken of gebruikt gemaakt kan worden van de diensten van het EEN-netwerk om de leden aan te zetten te internationaliseren in hun business activiteiten.

4. **Inzet in de transitieprioriteit Energie en afstemming met VEA**

Presentaties lopende projecten / projecten in behandeling / projecten in definitie.

De speerpuntcluster engageert zich om jaarlijks een overzicht van projectportfolio (trajecten, lopende + projecten in definitie) te geven aan de gezamenlijke transitiedomeinen. Hierbij wordt de projectportfolio van de clusterorganisatie gescreend en wordt er, samen met de transitie MANAGERS, gecapteerd in welke

projecten een energietransitie, circulaire economie- en/of industrie 4.0 aanpak aan bod komt. Op basis van deze eerste screening worden jaarlijks een tweetal projecten geselecteerd als frontrunnerprojecten. Rond elk frontrunnerproject wordt een actieve samenwerking en communicatie opgezet die tot doel heeft voor de leden van de speerpuntcluster, en mogelijk ook voor een breder publiek, te tonen wat de mogelijkheden en opportuniteiten zijn van waarde creatie voor zowel de clusterleden als het transitiedomein, én om de clusterorganisatie als thought leader op dit domein naar voor te schuiven. Deze selectie en de hierbij horende communicatie is uiteraard afhankelijk van de confidentialiteitsregels. Bij deze communicatie zal expliciet naar de clusterorganisatie en haar werking en toegevoegde waarde gerefereerd worden.

Meewerken aan realisatie BE-REEL!

Flux50 engageert zich om actief mee te werken aan de realisatie van het project BE REEL!, dat beoogt om een overkoepelend en coördinerend kader te creëren ter ondersteuning en versnelling van de lange termijn residentiële renovatiestrategie (Renovatiepact). De speerpuntcluster Energie zal (o.a.) meewerken aan het opzetten van de demonstratieprojecten, meewerken aan de uitwerking van innovatieve businessmodellen voor grondige energetische renovaties en meewerken aan digitaal platform voor kennisverspreiding aangaande uitvoering grondige energetische renovaties)

Wederzijdse informele afstemming/communiceren hinderpalen

Gezien de duidelijke band tussen de transitie Energie en de speerpuntcluster Energie blokkeren de speerpuntcluster Energie en het Vlaams Energieagentschap (VEA) de agenda voor een maandelijks overleg. Op de agenda staat een wederzijdse update rond de mogelijke samenwerkingen tussen beide organisaties en het leggen van linken tussen de specialisten binnen beide organisaties waar nodig. Indien er geen noodzaak is tot overleg of bij agendaconflicten stemmen beide organisaties verder bilateraal af. Flux50 zal eveneens, los van de timing van het overleg, proactief naar het VEA communiceren wanneer hinderpalen rond thema's m.b.t. energie-efficiëntie of hernieuwbare energie worden geïdentificeerd.

Visievorming/input beleidsnota

Flux50 zal in 2018 per innovatorzone een visie-oefening faciliteren met het oog op het definiëren van trajecten. Deze trajecten zullen dienen als kapstok en toetssteen voor de verdere projecten die Flux50 zal faciliteren. Flux50 engageert zich om deze trajecten maximaal te aligneren met de startnota rond de energietransitie en informeert het VEA rond deze visievorming. Waar mogelijk en nuttig neemt het VEA actief deel aan deze sessies.

Flux50 zal, vanuit zijn opgebouwde expertise, uiterlijk eind 2018 input aanleveren voor het ontwerp van beleidsnota Energie 2019-2024.

Aanwezigheid in werkgroepen

Flux50 organiseert 4 werkgroepen over de projecten heen, gebaseerd op volgende thematische assen:

- De rol en waarde van flexibiliteit van in het energiesysteem
- De nood aan een generiek dataplatform en dataaansluiting
- De impact van regulering en nood aan regelluwe zones
- De rol van customer engagement binnen de introductie van nieuwe technologie

Het VEA duidt voor de eerste drie werkgroepen personen aan die door Flux50 stelselmatig zullen uitgenodigd worden voor deelname aan deze werkgroepen

5. Afstemming met FIT

FIT erkent de clusterorganisatie als centraal aanspreekpunt voor energie, ICT en bouw in Vlaanderen. De clusterorganisatie erkent FIT als centrale actor in de internationalisering van de Vlaamse economie.

Zowel bij FIT als bij de clusterorganisatie wordt een single point of contact (SPOC) aangesteld die een efficiënte info-uitwisseling en contacten garandeert. Voor FIT is dit Astrid De Keyser. Voor de clusterorganisatie is dit Ariane De Craemer.

Beide partners communiceren over de aangegane engagements naar hun leden/klanten en stakeholders en vermelden de partner in hun communicatie. Indien FIT medewerking verleent aan een actie van de clusterorganisatie, dan wordt FIT als volwaardige partner op de communicatie vermeld. Indien de clusterorganisatie medewerking verleent aan een actie van FIT of in gezamenlijke actie, dan vermeldt FIT de clusterorganisatie als volwaardige partner.

Indien de clusterorganisatie communiceert via de media over internationaal ondernemen (export, internationalisering, buitenlandse investeringen) wordt FIT op voorhand ingelicht over de inhoud van de communicatie. Er wordt daarbij zoveel mogelijk gestreefd naar gezamenlijke communicatie.

De clusterorganisatie engageert zich tot volgende inbreng ter ondersteuning van FIT-activiteiten:

- bestaande kennis over de Vlaamse cluster en bedrijven delen;
- operationele medewerking met betrekking tot internationalisering vanuit Vlaanderen of aantrekken van investeringen/aan promotie van het Vlaamse economisch weefsel;
- overleg en samenwerking.

FIT engageert zich tot volgende inbreng ter ondersteuning van de speerpuntcluster en de ledenbedrijven:

- samenwerking met clusters/clusterbedrijven in buitenland;
- versterken van de cluster en de ledenbedrijven.

De meer gedetailleerde afspraken over bovengenoemde inbreng zijn opgenomen in bijlage 3.

6. Afstemming met WSE

Om competitieve groeivoordelen in een kennis gedreven economie te realiseren, is eveneens een gerichte focus op competenties noodzakelijk. Competenties spelen een belangrijke rol in het ondersteunen van de verdere ontwikkeling van de cluster. De beschikbaarheid van de nodige competenties en vaardigheden en voldoende gekwalificeerde en wendbare werknemers kan een sterke katalysator zijn voor de cluster. Daarom is het belangrijk om snel te kunnen anticiperen op de dynamiek van de arbeidsmarkt en flexibel in te spelen op de noden die zich op dit vlak in de cluster zullen voordoen.

De cluster zal daarom een antennefunctie uitbouwen waarbij de info om mogelijke toekomstige competentienoden, die het gevolg zijn van innovaties in de cluster, te capteren en door te verwijzen naar de daarvoor geschikte organisatie. Op die manier kunnen er partnerschappen ontstaan met sectoren en opleidingsactoren (ao Syntra Vlaanderen en VDAB) die de cluster verder kunnen versterken. Om de antennefunctie op te volgen wordt er minstens éénmaal per jaar een overleg gepland met het departement WSE.

Tijdens dit overleg wordt door de clusterorganisatie een toelichting gegeven bij lopende en geplande projecten en activiteiten met focus op mogelijke competentienoden. Vanuit WSE wordt toelichting gegeven over nieuwe of gewijzigde afspraken met sectororganisaties die raakvlakken hebben met de clusterorganisatie, alsook over nieuwe of gewijzigde afspraken met VDAB, Syntra Vlaanderen of andere

organisaties van belang voor het opnemen van acties voor het invullen van competentienoden in de speerpuntcluster.

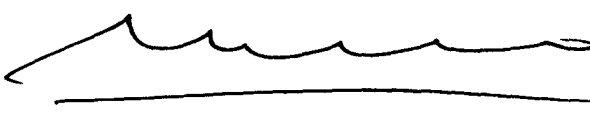
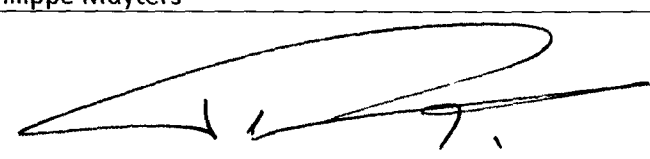
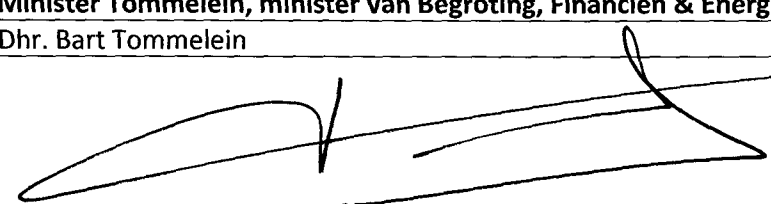
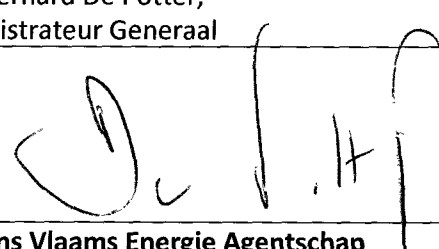
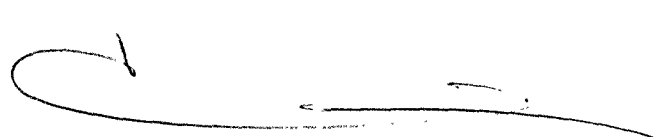
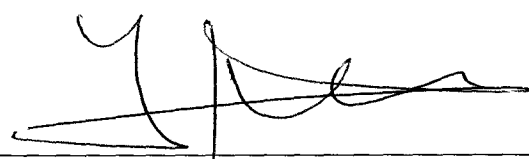
Artikel 5. Opvolging clusterpact

Door de clusterorganisatie wordt minstens 1 keer per jaar een opvolgvergadering georganiseerd met de deelnemende partijen van het clusterpact om de gemaakte afspraken op te volgen naar voortgang en bijsturing.

Waar nodig kunnen thema- of actiegerichte werkgroepen worden opgericht. Hierbij wordt zo veel mogelijk gebruik gemaakt van de aanwezige expertise binnen de deelnemende partijen.

De opvolging van het clusterpact is nauw verweven met de opvolging van de steunovereenkomst (HBC.2016.0891), waarvan de gedefinieerde indicatoren in bijlage 4 opgenomen zijn.

Artikel 6. Overzicht namen met handtekeningen van alle partijen

Minister Bourgeois, Minister-president van de Vlaamse regering,	
Dhr. Geert Bourgeois	
Minister Muyters, minister van Werk, Economie, Innovatie en Sport	
Dhr. Philippe Muyters	
Minister Tommelein, minister van Begroting, Financiën & Energie	
Dhr. Bart Tommelein	
Namens Agentschap Innoveren en Ondernemen	
Dhr. Bernard De Potter, Administrateur Generaal	
Namens Vlaams Energie Agentschap	
Dhr. Luc Peeters, Administrateur Generaal	
Namens de speerpuntcluster Flux 50	
Dhr Frederik Loeckx Algemeen directeur	Dhr. Jan Jaeken Voorzitter

Het origineel van het ondertekende clusterpact zal gedurende de looptijd door het Agentschap Innoveren en Ondernemen worden bewaard. Iedere partij zal een kopie ontvangen.

Bijlage 1: KPI's geormerkte middelen

	2018	2019	2020	Cumulatie
KPI-C1: Aantal gesubsidieerde projecten	20	20	20	60
KPI-C2: totaal toegekende steun	12	12	13	37
KPI-C3: aantal bedrijfspartners in de gesubsidieerde projecten	30	35	40	105
KPI-C4: aantal samenwerkingen tussen onderzoekspartners	5	5	5	15
KPI-C5: cofinanciering van bedrijven in de gesubsidieerde projec	35	35	35	35
KPI-C6: Aantal opgestarte trajecten	4	4	4	12

Bijlage 2: Hefboomwerking

Dit is een aanzet tot overleg rond mogelijke hefboomwerking vanuit de Speerpuntcluster Flux 50, zoals verwacht in het clusterpact tussen de overheid (Kabinet Innovatie en Economie en het Agentschap voor Innoveren en Ondernemen). In 2018 zal de hefboomwerking verder gedefinieerd worden voor de komende jaren in overleg met de clusterorganisatie, de clusterleden (via de clusterorganisatie) en het Agentschap Innoveren en Ondernemen, inclusief de wijze om deze hefboomwerking te meten en kwantitatief weer te geven.

Hefboomwerking vanuit de Clusterorganisatie zelf:

- Vanuit de clusterorganisatie zullen additionele middelen verworven worden via externe bronnen. Flux50 is hiertoe onder meer lid van International Cleantech Network (ICN) en van de Global Smart Grids Federation (GSGF) met als bedoeling meer inzage te krijgen in internationale programma's alsook deel te nemen aan projectaanvragen, ofwel rechtstreeks ofwel via lidbedrijven, met internationale leden van deze clusters
- Onder deze externe bronnen ressorteren:
EU middelen : Flux50 heeft een Interreg aanvraag lopen (Solarise) waarin het de disseminatie rond zonne-energie in historische gebouwen zal uitvoeren. Uitsluitel wordt verwacht in december 2017

Hefboomwerking vanuit de bedrijven:

- De bedrijven zullen door de cluster aangemoedigd worden om additionele middelen aan te wenden voor onderzoek, investeringen of valorisatie van projectresultaten.
  - Bedrijven betrekken bij Europese kanalen waarin Flux50 lid, partner of subcontractor is.
  - Bedrijven aanmoedigen om via de reguliere kanalen van VLAIO (O&O bedrijfsprojecten, KMO innovatieprojecten, KMO haalbaarheidsstudies, ...) de stap te zetten naar innovatie en zo hun competitiviteit te verhogen. **Hefboomwerking vanuit kennisinstellingen:**
- Flux50 sluit zich volledig aan bij de trajectvisie waarbij een integraal traject van basisonderzoek tot proeftuin voor ogen gehouden wordt.
- Binnen Flux50 is een overeenkomst met alle kennispartners om minimaal 0,5 vte/jaar bij de basiswerking te betrekken . Deze inzet leidt tot een gezamenlijke strategieontwikkeling met als hoofddoel een afstemming en "oplijning" van onderzoeks- en ontwikkelingscompetenties met de bedrijfsnoden . Deze geconcentreerde basiswerking leidt tot bedrijfs- en kennisinstelling samenwerking van bij de oorsprong. De verschillende kennispartners zijn verenigd in een stuurgroep die maandelijkse samenkomt met als doel de roadmaps en visie documenten van de verschillende partijen maximaal op elkaar af te stellen.

Andere vormen van hefboomwerking

- Flux50 zal, in samenspraak met VLAIO, instaan voor de inhoudelijke definitie van het ERA-NET smartgrids-Regsys.
- Flux50 maakt deel uit van de ETIP-SNET en zorgt aldus dat de aflijning met de Europese agenda's maximaal gebeurt. Flux50 neemt tevens een rol op in de National Stakeholder Coordination Group: een klankbord en uitwisselingsplatform voor nationale R & I-belanghebbenden op het gebied van energiesystemen en netwerken. Het doel is de implementatie van SET-Plan Actie 4 over geïntegreerde en flexibele energiesystemen te ondersteunen. Hiermee kunnen nationale belanghebbenden actief en gecoördineerd bijdragen tot de SET-Plan doelen door:
  - Informatie uitwisselen over activiteiten in de lidstaten

- Informatie en kennis overbrengen en terugbrengen tussen de stakeholders op nationaal en regionaal niveau en de deskundige werkgroepen van ETIP SNET
- Reflecteren en commentaar geven op de uitkomsten van de deskundige werkgroepen van ETIP SNET vanuit het perspectief van de nationale stakeholders
- Een platform voor ETIP SNET bieden om partners en experts van nationaal niveau te vinden die bereid zijn om bij te dragen aan de ETIP-activiteiten, werkgroepen en projecten
- Informatie en kennis overbrengen en terugzetten tussen de Tijdelijke Werkgroep over Actie 4 in de SET-Plan Steering Group en de stakeholders op nationaal niveau
- Een link leggen aan de leden van de set-plan stuurgroep en het programma energieprogramma
- Zo zal de coördinatiegroep van belanghebbenden de impact van de ETIP SNET-activiteiten vergroten en uitbreiden. De NSCG is georganiseerd door lidstaten, ondersteund door ERA-Net Smart Grids Plus. Daarnaast wordt het bijgestaan door de Europese Commissie en ETIP SNET.

BIJLAGE 3: Gedetailleerde afspraken FIT en de speerpuntcluster

Inbreng clusterorganisatie ter ondersteuning van FIT-activiteiten

1. Bestaande kennis over de Vlaamse cluster en bedrijven delen

- Informatie over de speerpuntcluster aanbrengen voor FIT marketing mix (brochures, presentaties, missies, ...) wanneer de vraag zich stelt.
- Afstemming met FIT over internationale branding – luik versnelling sustainable resources, materials and chemistry en/of solution driven engineering & technology – meerjarige internationaliseringsstrategie Vlaanderen versnelt! Deze afstemming zal gebeuren binnen het traject van het EFRO-project Vlaanderen versnelt! (periode juni 2017- mei 2019).
- Engagement van de cluster in de uitvoering van de acties binnen de versnelling sustainable resources, materials and chemistry en/of solution driven engineering & technology – meerjarige internationaliseringsstrategie Vlaanderen versnelt! (periode 2017-2021).
- Informatiesessies aanbieden aan binnenlands en buitenlands netwerk van FIT over cluster (in kader van opleiding, jaarlijkse terugkeer): analyses maken vanuit een SWOT over de sterktes van de speerpuntcluster en deze vertalen naar opportuniteiten.
- Meewerken aan kloofanalyses (in kader van strategie aantrekken buitenlandse directe investeringen) wanneer de opportuniteit zich stelt :
  - Clusters in buitenland analyseren en opportuniteiten signaleren.
  - Gaps in eigen cluster identificeren.
  - Verspreiden van de kennis verworven uit de gapanalyse in de eigen sector (dit om Vlaamse bedrijven de kennis over opportuniteiten te verstrekken alvorens naar buitenlandse bedrijven wordt gezocht om de kloof (gap) in te vullen).

2. Operationele medewerking met betrekking tot internationalisering vanuit Vlaanderen of aantrekken van investeringen/aan promotie van het Vlaamse economisch weefsel

- Opstellen van een exportstrategie door de cluster in samenspraak met haar leden
- Detecteren van belangrijke trends in de sector en deze vertalen naar opportuniteiten en/of argumenten voor het aantrekken van investeringen.
- Medewerking aan market access vragen van bedrijven (potentieel, klanten) .
- Medewerking aan roadshows bij potentiële investeerders .
- Medewerking aan de invulling van een site-bezoek programma van potentiële investeerders. Eventuele begeleiding van inkomende delegaties (enkel wanneer beide partijen hier een duidelijke meerwaarde in zien).
- ...

3. Overleg en samenwerking

- Regelmatig overleg over actieprogramma (missies, deelname beurzen/conferenties, seminars, ...) van FIT (minstens 2 maal per jaar).
- Tijdig informeren en betrekken van FIT bij internationale acties ten dienste van de clusterleden.
- Tijdig informeren en betrekken van FIT in het kader van internationale samenwerking en formele akkoorden met buitenlandse zusterorganisaties.
- Acties met betrekking tot internationalisering van bedrijven na overleg en in samenwerking met FIT.
- Opstellen van een jaarlijks rapport over internationalisering.

Inbreng FIT ter ondersteuning van clusterorganisatie en de ledenbedrijven

1. Samenwerking met clusters/clusterbedrijven in buitenland

- In kaart brengen van buitenlandse clusters via de technologieattachés en/of het buitenlands netwerk van FIT.
- FIT onderzoekt of de scope van de FIT technologieattaché cleantech ook het werkteerrein van de cluster behelst.
- In contact brengen met buitenlandse clusters.

2. Versterken van de cluster en de ledenbedrijven

- Partners voor samenwerking voor bedrijven identificeren.
- Aantrekken van buitenlandse bedrijven ter versterking van de cluster (na analyse – complementariteit).
- Ondersteuning van ledenbedrijven: via de dienstverlening van FIT aan bedrijven.

Bijlage 4: Performantie Indicatoren Subsidieovereenkomst HBC.2016.0722

	2018	2019	2020	Cumulatief/ gemiddeld

TABEL MET STREEFWAARDEN

	2017	2018	2019	Cumulatief/ gemiddeld
CATEGORIE 1 : INDICATOREN OP CLUSTERIVEAU				
Output- en effectindicatoren				
KPI 1. industriële clusterleden	70	88	103	87
KPI 2. succesvolle samenwerkingsprojecten met minstens 3 ondernemingen opgestart onder impuls van de cluster**	10	16	16	42
KPI 3. internationale samenwerkingen	0	1	3	4
KPI 4. Tevredenheidsscore stakeholders	75	75	75	75
Impactindicatoren				
KPI 5. Extra tewerkstelling (VTE's) *, **			35	35
KPI 6. Extra omzet voor Vlaamse bedrijven (M€)*			5	5
KPI 7 Extra investeringen in infrastructuur (M€) *			40	40
CATEGORIE 2: INDICATOREN PER INNOVATORZONE**				
Energiehavens				
KPI 8.haalbaarheidsstudies voor specifieke energie-oplossingen in havens	2	2		4
KPI 9. lopende innovaties met impact in havengebieden en waarbij internationaal actieve Vlaamse bedrijven betrokken zijn			2	2
Microgrids				
KPI 10. voorstellen in voorbereiding voor optimalisering van bestaande Vlaamse wetgeving en marktwerking rond microgrids	2			2
KPI 11. uitgewerkte voorstellen voor optimalisering van bestaande Vlaamse wetgeving en marktwerking rond microgrids		2		2
KPI 12. nieuwe regelalgoritmes en hybride oplossingen voor microgrids in ontwikkeling			2	2
Multi-energie in wijken				
KPI 13. voorgestelde technologieën met geïntegreerde sturing van warmte/koude en elektriciteit en/of voor nieuwe generatie warmtenetten	2	2		4

KPI 14. innovatieve oplossingen voor warmtenetten of interactie van netten in ontwikkeling			3	3
energie cloud platform				
KPI 15. producten en services van Vlaamse bedrijven in de haalbaarheidsstudies gekoppeld aan het E-cloud platformconcept	3			3
KPI 16. producten en services van Vlaamse bedrijven in ontwikkeling door toepassing van het E-cloud platform		3	3	6
Intelligente renovatie				
KPI 17. haalbaarheidsstudies voor renovatie-oplossingen met impact op kostenreductie	2	2		4
KPI 18. lopende innovaties voor intelligente renovatie met impact op kostenreductie			2	2

* Het realiseren van de streefwaarden bij deze indicatoren gaat uit van een geoormerkt subsidiebudget voor projecten van de Speerpuntcluster Smart Energy Region, eventueel deels in competitie met andere speerpuntclusters.

** De impact-indicatoren (omzet, tewerkstelling en investeringen) zullen aan belang toenemen naarmate de resultaten van de clusterprojecten effectief in de markt worden toegepast. Het is de bedoeling dat vanaf het eerste jaar al voorbereidende impactstudies (met inschatting van potentiële omzet, tewerkstelling, investeringen) worden gerealiseerd die toelaten om concreter inzicht te krijgen in het ambitieniveau van de impact-indicatoren. Op basis van deze gegevens zal in 2018 een aangepaste aanzet voor de impact-indicatoren gemaakt worden. De aangegeven impact-indicatoren, vanaf het derde jaar, zijn gebaseerd op voorlopig ingeschatte projectgemiddelden en geven enkel de directe impact in de prille beginfase van marktintroductie weer. Ze zullen aangepast worden op basis van de kennis en inzichten opgemaakt tijdens de eerste jaren. In een latere fase kan geëvalueerd worden om ook impacten op sectorniveau in te schatten.

DEFINITIE KPI'S

KPI 1. industriële clusterleden

Aantal Vlaamse industriële bedrijven die ledenbijdrage (alle engagementsniveaus, alle groottes) betaald hebben in het betreffende jaar en dus ook actief betrokken zijn bij de clusteractiviteiten

KPI 2. . succesvolle samenwerkingsprojecten met minstens 3 ondernemingen opgestart onder impuls van de cluster

Aantal projecten (haalbaarheidsstudies, living labs, onderzoeksstudies,...) zowel met geoormerkte als niet geoormerkte middelen die effectief onder impuls van de cluster opgestart zijn en waaraan minstens 3 ondernemingen, waarvan minstens 2 Vlaamse deelnemen

KPI3. . internationale samenwerkingen

Aantal goedgekeurde projecten zowel met geoormerkte als niet geoormerkte middelen met een internationale dimensie waarin de Vlaamse Energiecluster een rol speelde bij de totstandkoming

KPI 4. Tevredenheidsscore stakeholders

Gemiddelde score van de jaarlijkse tevredenheidsbevraging op een schaal van 0 tot 100

KPI 5. Extra tewerkstelling (VTE's)

Direct en indirect tewerkstellingseffect van de door de cluster geïnitieerde projecten en activiteiten voor tewerkstelling in Vlaanderen en/of in Vlaamse bedrijven gemeten in voltijdse equivalenten. In eerste instantie wordt hiervoor gedacht aan een monitoring per project. In een later stadium (bv. na 5 jaar) kan een evaluatie voor meer sectorbrede analyse volgen. Het aantal gedurende de eerste 3 jaar is beperkt omdat van de meeste projecten verwacht wordt dat de marktimpact pas na 3 jaar significant begint te worden. Herziening kan gebeuren op basis van inzichten uit haalbaarheidsstudies.

KPI 6. Extra omzet voor Vlaamse bedrijven (M€)

Omzetstijging ten gevolge van de door de cluster geïnitieerde projecten en activiteiten gemeten in M€. In eerste instantie wordt hiervoor gedacht aan een monitoring per project. In een later stadium (bv. na 5 jaar) kan een evaluatie voor meer sectorbrede analyse volgen. Het aantal gedurende de eerste 3 jaar is beperkt omdat van de meeste projecten verwacht wordt dat de marktimpact pas na 3 jaar significant begint te worden. Herziening kan gebeuren op basis van inzichten uit haalbaarheidsstudies.

KPI 7 Extra investeringen in infrastructuur (M€)

Investeringen in innovatieve infrastructuur typisch gekoppeld aan door de cluster geïnitieerde projecten en activiteiten, bv. living labs, pilootprojecten of via hun replicator effect, gemeten in M€. In eerste instantie wordt hiervoor gedacht aan een monitoring per project. In een later stadium (bv. na 5 jaar) kan een evaluatie voor meer sectorbrede analyse volgen.

KPI 8. haalbaarheidsstudies voor specifieke energie-oplossingen in havens

Aantal uitgevoerde haalbaarheidsstudies voor specifieke energie-oplossingen in havens met kwantificatie van de directe impact op energiekosten en CO2 emissies van de geselecteerde oplossingen. Voor het 1ste jaar is het mogelijk dat, in functie van de timing van het goedkeuringsproces, uitzonderlijk gerekend moet worden met het aantal lopende haalbaarheidsstudies. Voor 2018 is aantal vermeld, bijkomend ten opzichte van 2017.

KPI 9. lopende innovaties met impact in havengebieden en waarbij internationaal actieve Vlaamse bedrijven betrokken zijn

Aantal binnen de door de cluster geïnitieerde projecten (geoormerkte en niet-geoormerkte middelen) in ontwikkeling zijnde innovaties voor energie-oplossingen in havenomgeving; hier worden internationaal actieve Vlaamse bedrijven als actieve partners in een vroeg stadium verwacht.

KPI 10. voorstellen in voorbereiding voor optimalisering van bestaande Vlaamse wetgeving en marktwerking rond microgrids

Aantal verschillende markt/regelgevende barrières voor microgrids geselecteerd binnen de door de cluster geïnitieerde projecten (geoormerkte en niet-geoormerkte middelen) of activiteiten waarvoor een concreet voorstel voor optimalisatie en integratie zal worden gemaakt. De markt- en regelgevende context is een cruciaal gegeven en wordt dus hier prioritair aangepakt.

KPI 11. uitgewerkte voorstellen voor optimalisering van bestaande Vlaamse wetgeving en marktwerking rond microgrids

Aantal verschillende markt/regelgevende barrières voor microgrids uitgewerkt binnen de door de cluster geïnitieerde projecten (geoormerkte en niet-geoormerkte middelen) of activiteiten waarvoor een concreet voorstel voor optimalisatie en integratie zal worden gemaakt.

KPI 12. nieuwe regelalgoritmes en hybride oplossingen voor microgrids in ontwikkeling

Aantal nieuwe regelalgoritmes en hybride oplossingen voor microgrids in ontwikkeling binnen de door de cluster geïnitieerde projecten (geoormerkte en niet-geoormerkte middelen)

KPI 13. voorgestelde technologieën met geïntegreerde sturing van warmte/koude en elektra en/of voor nieuwe generatie warmtenetten

Aantal binnen de door de cluster geïntieerde projecten (geoormerkte en niet-geoormerkte middelen) voorgestelde technologieën, systeemconcepten of services met relevante business cases voor geïntegreerde sturing van warmte en elektra en/of innovatieve warmtenetten. Voor 2018 is aantal vermeld, bijkomend ten opzichte van 2017.

KPI 14. innovatieve oplossingen voor warmtenetten of interactie van netten in ontwikkeling

Aantal verschillende innovatieve oplossingen voor nieuwe generatie warmtenetten of interactie van netten in ontwikkeling binnen de door de cluster geïntieerde projecten (geoormerkte en niet-geoormerkte middelen).

KPI 15. producten en services van Vlaamse bedrijven in de haalbaarheidsstudies gekoppeld aan het E-cloud platformconcept

Aantal beloftevolle producten en services in haalbaarheidsstudies, gekoppeld aan het E-cloud platform, incl. doorgerekend marktpotentieel op basis van concrete insteek van Vlaamse bedrijven. "Potentieel" wordt in deze fase onderbouwd met een realistische inschatting van business case, business plan en marktomvang.

KPI 16. producten en services van Vlaamse bedrijven in ontwikkeling door toepassing van het E-cloud platform

Aantal in ontwikkeling zijnde beloftevolle producten en services van Vlaamse bedrijven, gekoppeld aan het E-cloud platform in projecten door de cluster geïnitieerd (geoordeelde en niet-geoordeelde middelen)

KPI 17. haalbaarheidsstudies voor renovatie-oplossingen met impact op kostenreductie

Aantal haalbaarheidsstudies voor renovatie-oplossingen met ingeschatte impact op kostenreductie, comfort en energie.

KPI 18. lopende innovaties voor intelligente renovatie met impact op kostenreductie

Aantal lopende innovaties voor intelligente renovatie in projecten door de cluster geïnitieerd (geoordeelde en niet-geoordeelde middelen)

...